

ENFORMASYON EMPERYALİZMİ: BİLGİ EKONOMİSİ*

Yrd.Doç.Dr.Funda Rana ADAÇAY**

Ekonomi kelimesinin önünde ister sanayi ister bilgi olsun, kapitalizmin işleyiş mantığı üretim araçlarının özel mülkiyetine, artık-değerin yaratılmasına ve bu artık-değerin sermaye birikimine dönüşmesine dayanmaktadır. Bilgi ekonomisinde sistemin mantığı değişmemekle birlikte sermaye birikimi “bilgi birikimine” ve bilgi “kapitalistin sermayesi” haline dönüşmüştür. Kapitalist sistemin rekabetçi ortamı, işletmeleri daha ileri ve etkin üretim yöntemlerine yani teknolojik gelişmeye zorlamaktadır. Yeni ekonominin temel çelişkisi de burada yatmaktadır; Kapitalist gelişme, bir yandan teknolojik yenilikler sayesinde hızlanırken ve teknolojik yenilikler de rekabeti güdülerken, diğer yandan kapitalistler sistemi tehlikeye atacak şekilde rekabetten kaçınarak tekelleşme çabaları içine girmektedirler. *“Kapitalizmin gelişmesi; teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması, bu sayede rekabetçi bir büyüme süreci, eninde sonunda rekabetten kaçınarak tekelleşmeye yönelme ve bu nedenle sistemin tıkanması, tıkanmayı açacak yeni bir teknolojik devrim şeklinde dalgalı bir seyir izlemektedir.”* (Candan,2004:343) Devletin küçültüldüğü ekonomik yapılanmalar içinde, hükümetlerin aracılığı olmaksızın firmalar daha çok sayıda nispeten daha yetersiz organizasyon problemleriyle yüz yüze kalacaklar; fiyatların yol gösterici olmadığı bu yapılanma diğer sağlayıcıların, yazar ve programcıların insani motivasyonlarına bağlı olarak bireysel ellere teslim olacaktır. (DeLong ve Froomkin,1999:18)

Rekabetçi piyasada firmaların kârlılıklarının derecesini üretim faktörlerinin sınırlı oluşu belirlerken, enformasyon ekonomisinde yaşanan “artan verimler koşulu” firmalara kâr garantisi getirmemektedir. Bu yöndeki açıklamalar, “rekabetçi kapitalist üretim modelinde kapitalistin kâr oranları azalmak durumundadır.” (Marx,1844:189) şeklindeki “azalan kâr haddi yasası”yla da desteklenmektedir. Klasik anlamda, sermaye birikiminin yatırıma dönüşmesi, kâr elde etme dürtüsünden kaynaklanmaktadır. Ancak, sermayenin yoğunlaşması ve rekabet yüzünden kâr oranlarının azalma eğiliminde olması, sistemin tıkanmasını kaçınılmaz kılacak ve bu durum tekelleşmeye yol açarak zamanla piyasayı ve piyasaya dayalı ekonomiyi işleyemez hale getirecektir. Aynı sistem, bilgi ekonomisinde ister rekabetten isterse ortaya çıkan pozitif dışsallıklardan kaynaklansın sonuç, işleyemeyen ve yeniden üretmeyen bir piyasadır. Bu durum, söz konusu ekonomileri yeni kaynaklar aramaya (Irak’taki gibi bir savaş), suni piyasalar yaratmaya (merkez-çevre ülke ilişkileri) zorlar veya başka bir ifadeyle verimliliği ve bu yoldan da kâr oranlarını arttıracak olan yeni teknolojiler ortaya çıkarır. Elbette bir cümle ile özetlenemeyecek kadar derin olan bu ilişkilerin adı, küreselleşme, emperyalizm, sömürü, rant ekonomisi genel başlıklarının çok ayrıntı da kalan bir tartışmalı özelliğidir. Ancak, kapitalizmi kronik krizlerden kurtaracak olanın teknolojik yenilenme olduğu genel kabul gören bir görüştür. *“Birikim sürecindeki görülen tıkanmalar istisnasız bir biçimde yeni teknolojiler ve üretim biçimlerini beraberinde getirmiştir. Birikim süreciyle eşgüdümlü olarak teknolojik yenilik sürecinin yaşanması kâr oranlarının düşme eğiliminin önüne geçme çabasıdır.”* (Candan,2004:342)

Kapitalizm’deki tekelleşme eğilimi, rekabetin kâr oranlarını düşürme yönünde yaptığı etkiden kaçınmayla açıklanabilir. Günümüz enformasyon sektöründeki yaygın oligopol

* Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta adresi: frozbey@anadolu.edu.tr, Tel:+90.222.3350580 dahili:3215

piyahasına ilişkin şirket evliliklerinin artışının da temel nedeni budur. “Teknolojik sıçrama ve yenilikler aynı zamanda “sınıf tekeli”nin devamını da sağlamaktadır. Çünkü firmalar, fiyat rekabeti yerine, yenilikler yoluyla rekabet ederek kâr oranlarının düşmesinin sürekli önüne geçmektedirler. Giderek daha büyük tekeller içinde birleşebilecek yerleşmiş tekeller arası bir rekabet biçiminde yol almaktadır.” (Harvey,2003:240)

Bilgi ekonomisinde “mekan ve sermaye ilişkisi”, yukarıdaki açıklamalarımızın anlaşılmasında bize kolaylık sağlamaktadır. Yurtiçinde ölçek ve alan ekonomilerinden faydalanma ve pazarı kontrol altında tutmak için üretimini genişleten firma minimum verimli ölçüğe ulaştıktan sonra” yurtdışına açılır. (Chandler,1990:26) Kısaca, ulusötesi şirketin yabancı ülkeye yatırım yapmasındaki asıl güdüleyici faktör, pazar payını büyütme ve bunun içinde maliyetlerini düşürme kaygısıdır. –Emek-yoğun endüstrilerin III. Dünya ülkelerine kaymasında olduğu gibi- Bu şekilde ulusötesi şirketlerin yatırım mekanı konusunda rahat davranmalarında teknolojinin payı açıktır. Yeni teknolojiler sınır-ötesi faaliyetlerin gelişmesine yol açmış ve araçları ortadan kaldırmıştır. Araçların ortadan kalkmasının, maliyetleri azaltarak tüketiciler lehine ve kaynakların optimal dağılımını sağlayarak da toplum refahına hizmet edeceği düşüncesi “bilgi ekonomisinin en iyimser” öngörüsünü oluşturmaktadır. Tüketicilerin giderek organize olması ve bu yöndeki yasal düzenlemelerin artması, bu öngörüye destekler niteliktedir. Ancak, anlaşılmaktadır ki halihazırda bu koşullara sahip gelişmiş toplumlar bir adım öndedir. “Dijital bölünme” ya da “Sayısal uçurum” olarak adlandırılan gelişmiş ve gelişmemiş toplumlararası bilgi ve teknoloji düzey farklılığı, bilgi ekonomisinin artan hızda olması sebebiyle giderek yükselmektedir. “Sermaye toplumsal yapı ve ilişkilerin her alanını ele geçirdikçe kendi varlığının ana kuralını toplumun bütününe yaymaktadır: Hız ve değersizleşme.”(Harvey,1997:12)

Kişisel bir bilgisayar ve bir modeme sahip olarak bilgiyi paylaşmak mümkün olsa da bu donanımın sahip olmanın bir maliyeti vardır. İnternet’in yarattığı olanaklardan en verimli şekilde yararlanabilmenin böylesi alt koşullarının yanı sıra “bu donanımı kullanabilme yetisine sahip olmak ve İngilizce bilmek” gibi üstsel koşulları da cabasıdır. İnternet kullanıcılarının dünya nüfusunun iyi eğitim almış ve maddi olanakları iyi olan seçkinlerden oluştuğunu ve az gelişmiş bölgelerde bir telefon hattına sahip olabilmenin güçlüğünü birlikte düşündüğümüzde, İnternet’in mutlu azınlığa hizmet ettiğini, daha çok iş çevresi yani sermaye ve seçkinler tarafından kullanılan bir araç olduğu söylenebiliriz. O halde “bilgi”henüz yine bu sınıfın sahip olduğu ve bu sınıfa hizmet eden bir araçtır. Sermayenin bu ekonomik yapılanmada da “tekel” gücü devam etmektedir. “Telif veya fikri mülkiyet hakları ile, enformasyon alanında kalmış bulunan ortak mülkiyet-kamu mülkiyeti kısıntıları temizlenerek, bu alanı tamamen özel mülkiyet alanı haline getirilmeye çalışan çabalar”(Başaran,2004:1) söz konusu tekel gücünü korumaya yönelik çabalardır ve giderek arttığı görülmektedir. İnternet bütünüyle ticari kanunların işlediği sanal bir pazar haline getirilmektedir. Böylelikle, toplumun refahına hizmet edebilecek pozitif dışsallıklar bir yandan propaganda aracı gibi kullanılırken diğer yandan kapitalist sınıflarca “meta” haline getirilerek yeni bir kâr aracına dönüştürülmektedir.

Teknoloji devrimini “devrim” olarak değil de, “henüz olgunluğa erişmemiş bir araç” olarak değerlendiren görüş (Dolanbay,2003:54) zaten yapmakta olduğumuz işleri daha çabuk, kolay ve biraz da farklı hale getirdiğini ancak henüz “erişebilir” hale getiremediğini savunmaktadır. Örnek olarak da “dünyadaki insanların yarısının, yaşamlarında telefonla hiç konuşmamış olduklarını” vermektedir; şu anki en önemli sorunu, “teknolojinin ‘gerçek’ isteklere yanıt verebilecek şekilde tasarlanamıyor olmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Teknolojinin ve paralelindeki gelişmelerin yapılabildiklerinin standartlaştırılmış öncelikler,

tanımlanmış uygulamalar, önceden belirlenmiş “seçenekler” olabildiği ve yeni ekonominin “nesinin yeni olduğu” tartışılmaktadır. “Farklılıkları ortadan kaldırmayan, uluslararası hukuku, uluslararası kuruluşları dikkate almayan ve “ötekileri” önemsemeyen anlayışın, mutluluk ve refah getirmek yerine, düşmanlıkları ve farklılıkları daha çok besleyecektir; bir “devrim”e değil, küresel sorunlara yol açacak ve insanlığı derinden sarsacak bunalımlara sebep olacaktır. (Canbay,2004:15)

Genel iktisatta rekabetçi piyasalarda, ulaştırma, taşıma, haberleşme gibi maliyetlerdeki azalışların kâr oranlarını, önce arttırması; ancak, talebin ve fiyatın uyumlaştırılması sürecinden sonra tekrar düşürmesi beklenilir. Gerçekte ise kâr oranları sürekli artmaktadır. Bu durum “dolaşım etkisi” ile açıklanmaktadır. “Kendi kendini düzenleyen bir piyasa ekonomisinde artık değer, daha çok artık değer yaratılmak üzere dolaşıma sokulmaktadır. Günümüzde artık-değerin dolaşımı o kadar hızlı olmaktadır ki; zenginlik, depolanan mutlak ürün niceliğinden çok, akış oranı olarak ölçülmektedir. İşletme amacı, artık-değerin dolaşım hızını korumak ve arttırmaktır. Bu amaca, ancak belli bir üretim seviyesinde, artık-değerin dolaşımının büyütülmesi mümkün olduğu sürece ulaşılabilir...İşte bunu sağlayan da hızdır; uzağı yakın kılan teknolojidir.” (Canbay,2004:242) Rekabetçi piyasa yapısının tekelleşmeye doğru eğilim göstermesinin özet ifadesi şu olabilir: Başlangıçta hız ve küresel bilgi ağı kopyalanması mümkün homojen nitelikteki ürünleri çoğalttıkça, fiyat rekabeti yerini kalite, reklam gibi diğer rekabet unsurlarına bırakmaktadır. Bu durum ürünlerin heterejon hale gelmesine yol açar. Başka bir deyişle, yeni teknolojilerin kullanılması zorunluluğu doğar ya da eksik rekabet. Kâr oranlarının düşme eğilimi bir yandan fiyatların düşmesi yönünde, birikim süreci üzerinde sürekli bir baskı uygularken, ölçeğin büyümesi ve buna bağlı olarak maliyetlerdeki düşme bu baskıyı bertaraf etmektedir. Yeni ürünler ya da yenilenmiş eski ürünler raflarda yerlerini alırken ve bu durum, sürekli gelişme ve “ilerleme ilüzyonu” olarak tüketim toplumunu beslerken, toplumsal hiyerarşinin alt sıralarındaki bireyleri sürekli umut ve beklenti içinde tutarak “kapitalist sistemin meşruiyeti” sorununa çözüm olmaktadır. (Candan,2004:343)

Türkçe’ye “bilgi” olarak çevrilmiş “enformasyon”un tarihsel süreçten bağımsız ve bilimler-arası dayanışmadan yoksun analizleri günümüzde yaşananları “yeni” olarak değerlendirme gafletine düşmektedirler. Oysa yeni olarak adlandırılacak bir şey varsa o da nitelikten çok niceliğe hizmet eden ve asıl önemli tehditleri gizleyen “Enformasyon emperyalizmi adındaki değişikliktir; Yeni ekonomi ya da Bilgi ekonomisi.”(Kuban ve İşevi,2004:1)

Toffler’in “Üçüncü Dalga”da sözünü ettiği ‘tüm dertlerden arındırılmış enformasyon toplumu’ vaadinden 1980’lerden bu yana yaşananlar göstermiştir ki, gelişmiş toplumlarda dahil olmak üzere tüm dünyada gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk artmaktadır. (Toffler,1981:25) Yıllar önce dünya üzerinden silinmiş tüberküloz gibi hastalıkların yanı sıra AIDS ve Hepatit gibi garip hastalıklar gelişmiş ülkelerin ortalarında belirmektedir. Nerdeyse koca bir kıtanın tamamı Afrika sefalet ve ölüme terk edilmiş bir haldedir. Tüm bunlar olurken liderler, genel temsil fukaralığı içinde çokuluslu güçlerin özellikle de finans bürokrasisinin çalışanları haline gelmektedirler. Çağdışı kabul edilen bir mantıkla ulus devletler giderek kimliğini yitirerek ulusötesi sermayenin maşası haline gelmektedirler. Sayısı arttırılabilecek tüm olumsuzluklar küreselleşmenin kimyasal ve kültürel kirlilik tehditlerinin arttığının kanıtıdır.

Eğer bir 5.Dalga söz konusu ise bu dönemin adını “ilerleme”den çok “Kapitalizmin sancıları” diye adlandırmak daha doğrudur. “Kapitalizm, fırtınalı çocukluk günlerini ve cürekâr ve iyimser olgunluğunu geride bırakmıştır. Nihai düşüş ve çürüme evresine girmiştir, bu evre bazen uzun sürebilir, nitekim “Roma’nın yıkılışı da uzun sürmüştü. Bunun olumsuz

sonuçları insanlığın omuzlarına ağır bir yük bindirecektir. Kapitalizmin bu evresinde, büyüme dönemleri dünya ölçeğindeki çelişkileri düzeltmez, tam tersine onları son derece şiddetlendirir. Ve alçalışlar dünyayı en korkunç felâketlerle tehdit edecektir. Kapitalizm altında üretici güçlerin gelişmesi insanlığın gerçek kurtuluşunun ön koşuludur. Neredeyse sınırsız bir ilerleme perspektifi açılmakta. Gezegeni, çölleri, kutupları ve okyanusları fetheden insan ırkı, yıldızlara da uzanabilir. Bunun önkoşulu, anarşik kâr arayışı içinde kapitalizmin geliştirdiği muazzam üretken kapasitenin toplumun bilinçli kontrolü altına alınmasıdır. Bilimin ve teknolojinin inanılmaz keşifleri, azınlığın açgözlülüğünü değil insanlığın ihtiyaçlarını karşılamak üzere akılcı ve planlı biçimde kullanılmalıdır.” (Woods,2000:42)

Sonuç olarak, bilgi teknolojilerinin ekonomik alana etkisi olarak sıralanan, üretimde verimliliğin artması, ulaşım ve taşıma maliyetlerinin azalması, yeni ürünler sunma, teknolojinin kendisinin bir iktisadi değer olarak alım-satıma konu olması, bir yandan insanlık için fayda yaratan faaliyetler olarak değerlendirilebilirken diğer yandan da bildik kapitalist sistemin silahlarının daha da kuvvetlenmesi olarak algılanabilir. Teknolojik veya enformatik gelişmeler tarihsel süreçte her zaman olduğu gibi, yine avantajlarının yanı sıra dezavantajlarda taşımaktalar. Küreselleşmenin, pozitif yanlarını yadsımaksızın, beslediği kapital sistemin olumsuzluklarının bilgi temelli ekonomide veya bilgi temelli dünyada daha da güçlenebileceği ve dezavantajlı sınıf ya da toplumların bu olası tehditlere hazırlıklı olmaları gerektiği açıktır. Sonucu belirleyecek olan tarihini kendi yazan insanlıktır. İnsanlık, bilgiyi ve teknolojiyi egemen sınıfların çıkarlarına hizmet etmekten çıkarıp, bir eğitim , dayanışma ya da doğru değerler için mücadele aracı haline getirebildiği ölçüde gerçek anlamda bir “bilgi toplum”u yaratılabilecektir.

“İktidarın kullanılması sürekli olarak bilgi yaratır ve bilgi de, hiç durmaksızın iktidarın sonuçlarını gerektirir.” Michel Foucault

Yararlanılan Kaynaklar:

DeLong, J.Brandford and Froomkin, A.Michael. (1999)., “Speculative Microeconomics for Tomorrow’s..Economy” <http://personal.law.miami.edu/~froomkin/articles/spec.htm> (20.02.1997)

Harvey, David., (2003)., *Sosyal Adalet ve Şehir*, İstanbul: Metis Yayınları.

..... (1997)., *Postmodernliğin Durumu*, Çeviren: Sungur Savran, İstanbul: Metis

Canbay, Cafer ve İltter, Kemal. (2003)., “Dünya Bilgi toplumu Zirvesi” *TBD Bilişim Dergisi*, Yıl:32, S:88.

Candan, Esin ve diğerleri. (2004). “Bilgi Ekonomisi ve Birikim Sürecinin Mekandan Kopuşu”, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir: Osmangazi Ün. İİBF, 25-26.10. 2004.

Kuban, Baha. ve İşevi, Semih. (2004). “ Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Demokrasi; Enformasyon Çağında Yetişkinler İçin Masallar”, www.bilgiyonetimi.org/cm/, (11Ekim 2004).

Marx, Karl. (1997).; *1844 Elyazmaları*, Sol Yayıncılık, Ankara, 1993, s.112 ; *Capital*, Cilt III, Ankara : Sol yayınları.

Toffler, Alvin. (1981)., *Üçüncü Dalga*, Çeviren:Ali Seden, , İstanbul:, Altın Kitaplar Basımevi